

Wioleta Nikitiuk-Perkowska
Uniwersytet w Białymstoku

Паэзія Наталлі Арсенневай ваеннага часу

Другая сусветная вайна стала для беларускага народа адной з найвялікшых нацыянальных трагедый: падчас яе загінуў кожны чацвёрты, а ў Віцебскай вобласці кожны трэці жыхар Беларусі. І невыпадкова, што звыш паўстагоддзя адным з тэматычных прыярытэтаў беларускай літаратуры было асэнсаванне трагічнага ваеннага часу ў розных яго праўленнях.

Зразумела, што тэма вайны аказалася ў цэнтры ўвагі беларускіх пісьменнікаў ужо з першых дзён ваеннай нядолі. Спачатку яна рэалізавалася шмат у чым як працяг так званай абароннай літаратуры, па-свойму псеўдапатрыятычнай, аптымістычнай, якая была вынікам афіцыйнай палітычнай устаноўкі на перамогу сусветнай рэвалюцыі і рэпрэсійных працэсаў падчас культу асобы Сталіна, што распачаўся на мяжы 20–30-х гг. Аднак вельмі хутка пад уплывам жорсткай рэчаіснасці адносіны да ваенных падзей памянліся. На змену чыста аратарскім, публіцыстычным вершам прыходзіць цвярозае асэнсаванне трагедыі, праз лозунгавыя інтанацыі прабіваюцца, гучаць індывідуальныя галасы. Нараджаюцца глыбока патрыятычныя радкі, прасякнутыя вялікай любоўю да Радзімы, болей, трывогаю за яе лёс. „Яна мела патрэбу ў абароне і сама была жыццядайною крыніцаю кожнаму, хто да яе прыпадаў. Да таго ж пачуццё Радзімы прыкметна лакалізавалася – не бясконцую «шостую частку» свету славілі паэты, а часцей, наадварот, свой родны кут”¹, – адзначае Галіна Тварановіч.

Такім чынам, беларускае прыгожае пісьменства ваеннага перыяду напоўнена шматлікімі вобразами Беларусі. Па моцы патрыятычнага пачуцця літаратура таго часу не мае сабе роўных, бо ніколі раней у паэзіі не наглядалася столькі непасрэдных зваротаў да Беларусі, столькі замілаваных вобразных выказванняў пра родны край. Дастаткова згадаць, напрыклад, толькі назвы твораў: *Беларусі* Максіма Танка, Пімена Панчанкі, Пятра

¹ Г. Тварановіч, *Беларуская паэзія ваеннага часу (1941–1945): новае прачытанне*, „Slavia Orientalis” 2000, т. XLIX, № 4, с. 553.

Глебкі, *Беларусь* Пятруса Броўкі, Максіма Танка, Кастуся Кірэенкі, Анатоля Астрэйкі. Вельмі часта літаратары звярталіся да нацыянальнай гісторыі, уваскрашалі ў памяці народныя імёны барацьбітоў за незалежнасць і свабоду (Скарына, Каліноўскі, Вашчыла, перамогі на Чудскім возеры, пад Грунвальдам і г.д.). Паэты ўсведамлялі, што патрэбу ў абароне мае не толькі беларуская зямля, але і беларуская мова (М. Танк, *Родная мова*).

Паэзія ваеннага часу выдатнай беларускай эміграцыйнай паэтэсы Наталлі Арсенневай, як і Масея Сяднёва, Алеся Салаўя, Рыгора Случаніна і іншых эміграцыйных беларускіх паэтаў, таксама ў значнай ступені гучала ва ўнісон з усёй тагачаснай беларускай літаратурай, на што звернута асаблівая ўвага ў апошнія дзесяцігоддзі. „Навідавоку [у творчасці паэтаў-эмігрантаў – В. Н.-П.] актуалізацыя каштоўнасцей мінулага, творчасць у рэчышчы нацыянальнай традыцыі, што супадала з агульнымі тэндэнцыямі развіцця беларускай літаратуры ваеннага часу. Падзел праходзіў хутчэй па лёсах, а не па творах. Праўда, як альтэрнатыва вершам-клятвам у вернасці партыі, правадырам, узнікалі творы біблейнай тэматыкі, звароты да Усявышняга”².

Ваенны перыяд жыцця і творчасці Наталлі Арсенневай лічыцца найменш даследаваным у яе біяграфіі. Другая сусветная вайна застала беларускую паэтэсу ў Польшчы, куды яна пераехала ў 1922 г., выйшаўшы замуж за беларускага патрыёта – капітана польскага войска Францішка Кушала. Тут паэтэса пражыла больш за 15 гадоў. За той час пабачыў свет першы зборнік Арсенневай *Пад сінім небам* (1927) і быў падрыхтаваны да друку на працягу 1928–1936 гг. другі – *Жоўтая восень*, які з-за вайны, на жаль, не пабачыў свету. Ян Чыквін адзначае: „Творчай пазіцыяй Наталлі Арсенневай таго часу стаецца адстароненае назіранне і эстэтызацыя жыццёвых з’яў і фактаў. Яе паэзія ў гэты «польскі» (1922–1939) перыяд тэматычна звужаецца да сферы прыватнасці, камернага лірычнага «я», якое аднак штораз экстрапаліравала сябе ў план прыроды ды ў перспектыву вечнасці”. Тым самым „паэтэса значна пашырыла і паглыбіла псіхалагічны партрэт сваёй лірычнай гераіні”, якая напоўнена любоўю і захоплена дасканаласцю прыроды³. Замілаванне Арсенневай краявідам, такое відавочнае ў гэтых двух зборніках, і дало падставы назваць яе „пясняркай прыроды” і „паэтэсай восені”. У яе вершах даваеннай пары вельмі часта ўзнаўляюцца родныя восенскія краявіды. Складаецца ўражанне, што

² Ibidem, с. 564.

³ Я. Чыквін, *Між Вільняй і Рочэстэрам. Творчасць Наталлі Арсенневай*, [у:] idem, *Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997, с. 43.

ў гэтай сваёй мастацка-эстытычнай рэчаіснасці, нібыта ў цудоўным ласкавым казачным свеце, яна адчувае сябе сапраўды спакойнай і шчаслівай. Бясспрэчна таксама, што зборнікі вершаў *Пад сінім небам* і *Жоўтая восень* сведчаць аб тым, што паэзія Н. Арсенневай – гэта паэзія душы, сэрца, мараў, фантазіі, настрою, летуценняў, інтуіцыі, уяўлення, эмоцыі, ды уражанняў⁴. Аднак ваенная пара ўладна ўнясе свае значныя карэктывы ў тэматычны дыяпазон творчасці паэтэсы.

Inter arma tacent musae – сведчыць антычная грэчаская мудрасць. Ды муза Арсенневай не маўчала, калі гаварылі гарматы. Сапраўды, час вайны, здавалася б, неспрыяльны для ўзнікнення новых твораў, а вось для Н. Арсенневай ваенная пара аказалася ці не самай багатай у творчым вымярэнні. Бо вайна, як адзначыла яна сама, напоўнена шматлікімі перажываннямі, а „Перажыванні для паэта – гэта той-жа хлеб. У галодныя гады ён дае зь сябе менш, у гады, багатыя на ўражанні, ён творыць больш”⁵. Выдатным пацвярджэннем гэтых слоў з’яўляецца зборнік лірычных вершаў Н. Арсенневай *Сягоньня*, выдадзены ў Мінску ў 1944 г.

Гэтая паэтычная кніга, па словах Любы Тарасюк: „Наскрозь прасякнута драматызмам, трывогай за лёс чалавека і народа. Яна непазбаўлена і гераічных, змагарных матываў [...], і сузірання неўміручай красы прыроды [...], але часцей яе пачуццёвы тон уздымаецца да высокага трагічнага запалу, скрушанай горычы, горкага шкадавання, малітвы за чалавечасць”⁶. Сярод дзевяноста вершаў знаходзім і славетную *Малітву* або *Магутны Божа* – твор, напісаны ў 1942 г. ў Мінску на замову архіепіскапа Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы Філарэта, а пяццю гадамі пазней пакладзены Міколам Равенскім на музыку. Гэта верш, у якім асабліва выразна праявіліся глыбокія хрысціянскія і патрыятычныя пачуцці Арсенневай, яе вера ў Боскую магутнасць, але і адначасова свядамосць, што беларускі народ і яго зямля без Божай дапамогі зусім бясілыя самі па сабе, каб стаць шчаслівымі і свабоднымі. Сёння гэты верш з’яўляецца сапраўдным нацыянальным гімнам для многіх беларусаў, і словы: *Магутны Божа! Уладар сусветаў,/ вялізных сонцаў і сэрц малых,/ над Беларусыяй ціхай і ветлай/ рассып праменьне Свае хвалы...* гучаць як у метраполіі, так і за яе межамі.

⁴ М. Мікуліч, „Мая песня – натхненне, жыцця майго чар...”. Паэзія Наталлі Арсенневай заходнебеларускага перыяду, „Гэрмапілы” 2008, № 12, с. 342.

⁵ Н. Арсеннева, *Аўтабіяграфічны нарыс*, [у:] Л. Юрэвіч, *Беларуская мемуарыстыка на зміграцыі*, Нью-Ёрк 1999, с. 158.

⁶ Л. Тарасюк, *Праз акіян забыцця. Паэзія Наталлі Арсенневай*, [у:] Idem, *Аналогія красы. Кніга пра беларускую паэзію*, Мінск 2003, с. 9.

Адначасова з творчым уздымам разам з другой суветнай вайной для Н. Арсенневай распачаўся цяжкі, нават трагічны час, які паклаў канец яе спакойнаму, нават аднастайнаму жыццю⁷. Муж паэтэсы пайшоў на вайну, а Арсеннева разам з сынамі пераехала да брата ў Вілейку, дзе ўладкавалася на працу стыліста ў „Сялянскую газету”. Ды 13 красавіка 1940 г. паэтэса разам з сынамі была арыштавана органамі НКВД і без афіцыйнага абвінавачвання саслана ў сталінскі ГУЛАГ у Казахстане. На Радзіму мужа, у Доры на Валожыншчыне, яна вярнулася ў лютым 1941 г. 3 мая таго ж года па 1944 г. Арсеннева сям’ёй жыла ў Мінску, дзе кіравала аддзяленнем літаратуры Беларускага культурнага згуртавання. У 1944 г. яна была вымушана пакінуць Мінск і разам з мужам і сынам падацца яшчэ далей, чым у маладыя гады, на захад, на гэты раз у Нямеччыну – найперш у Берлін, затым у Форст, Амбэрг, Рэгенсбург, Міхэльсдорф.

Нібыта хаваючыся ад суровых, жорсткіх рэалій ваеннага часу, імкнучыся хоць на нейкія імгненні адгарадзіцца ад навакольнага кашмару, Н. Арсеннева асалоды жыцця шукае ў музыцы – займаецца перастварэннем на родную мову выдатных, геніяльных твораў. Перакладае лібрэта да оперы *Кармэн* Джорджа Бізэ і *Яўгеній Анегін* Пятра Чайкоўскага, піша лібрэта да новай оперы, за сюжэт якой узяла свой верш *Лясное возера* з цыклу *Зачараваны кут* са зборніка *Пад сінім небам*. Пасля прэм’еры *Ляснога возера* зрабіла пераклад казачнай драмы *Затонуты звон* Герхарда Гаўптмана. Потым распачала працу над перакладамі аперэты *Цыганскі барон* Ёгана Штраўса, п’есы *Разьбіты кубак* Генрых фон Кляйста ды опер *Зачараваная жалейка* Вольфганга Амадэя Моцарта і *Вольны стралец* Карла Марыі фон Вэбера. Па просьбе кампазітара Міколы Шчаглова паэтэса напісала арыю для кнігі Праксэды для 3-а акта оперы *Усяслаў Чарадзеі*. Аднак, зразумела, немагчыма было падчас вайны засланіцца мастацтвам, нават самым высокім.

Ва ўсе часы, асабліва ў цяжкія для Радзімы, сапраўдных мастакоў слова хвалявалі месца і роля вершаваных радкоў у рэчаіснасці. Цалкам невыпадкова, што на самым пачатку ваеннай нядолі Н. Арсеннева найперш, як ніколі раней, „з трывогай услухоўваецца ў сваё мастакоўскае «я», спрабуючы, неяк прымірыць, улагодзіць непрымірымае: абражанае гуманістычнае пачуццё і абавязак мастака тварыць”⁸. Паэтэса задаецца

⁷ Н. Арсеннева, *У казахстанцай ссылцы*, [у:] *3 гістольяў на „вы”*. *Артыкулы. Дакументы. Успаміны*, кн. 3, Мінск 1994, [online] <http://zbsb.org/lib/index.php?option=com_aliblib&view=article&id=330>.

⁸ Л. Тарасюк, *op. cit.*, с. 9.

пытаннямі, як жыць і пра што пісаць сярод дзікіх пажарышч, шэрага дыму руін, гарматных грымотаў, калі кроў і смерць з’яўляюцца штодзёншчынай. Чым апраўдваецца ў такі час існаванне паэта і яго вершаў? Арсеннева нібы з надзеяй, што атрымае адказ на сваё балючае пытанне, спрабуе разважаць пра месца мастака і яго твораў у жудасныя для чалавецтва часы, калі крушацца ўсе каштоўнасці, даўгавечныя ідэалы, калі найвышэйшай мэтай, здаецца, з’яўляецца не складаць вершаваныя радкі, а „выжыць-ператрываць”:

Хто ён, паэт?
 Біблейны мытар,
 прарок натхнёны, сьвету лекар
 ці чалавек з душой, ускрытай
 лязом хістаньяў, скрозь нясыты
 жыцця і сьмерці,
 славы, зьдзеку?
 Мячом ягоным
 шэпт ці крыкі?
 Пра што і як пісаць ён мае?⁹

Як не пагадзіцца з Я. Чыквіным, што „Наталлю Арсенневу, як творцу, вельмі хвалюе пытанне пра сваё месца ў свеце, які «за горла душыць вайна», і пра сваю адказнасць перад гэтым светам – не толькі за сябе, але і за ўвесь народ, нацыю, за ўсю Айчыну”¹⁰, таму і зразумела, што яна прад’яўляе самыя вялікія патрабаванні да сябе як ад паэта, які лічыцца цэнтрам сусвету, які заўсёды павінен быць мужным і моцным духам, у прыватнасці „сягонья”, у час вялікіх выпрабаванняў, у зусім нечалавечую ваенную пару. Ён, з узнятай галавою, мусіць смела ісці наперад, пераадольваючы нягоды і няўдачы, а неаднойчы і асабістае гора, якое і мусіла перажыць сама паэтэса – смерць старэйшага сына. І тое ж у сваіх радках, на працягу ўсяго жудаснага ваеннага перыяду, робіць Н. Арсеннева, бо яна разумее змагарную ролю паэта, нават у самых цяжкіх і неспрыяльных для пісання абставінах:

Трэба быць песьняром і цяпер,
 калі дзень наш –
 ізь сьмерцям братамне,

⁹ Н. Арсеннева, *Між берагамі. Выбар паэзіі Наталлі Арсенневай 1920–1970*, New York – Toronto 1979, с. 99. Далей пры спасылцы на гэта выданне старонка падаецца ў дужках.

¹⁰ Я. Чыквін, *op. cit.*, с. 47.

калі ночы, як ранены зьвер,
дзесь па норах залізваюць раны (81).

У выніку роздумаў Наталлі Арсенневай над існаваннем і прызначэннем паэта ды паэзіі ў страшэнных ваенных рэаліях паўстаў выдатны цыкл вершаў, у які ўвайшлі паэтычныя творы *Сягоньня* (1941), *Пясьняр* (1941), *Зоры сітца* (1942), *Хто ён, паэт?* (1942), *Вось толькі выцішуся трохі* (1942), *Вы хочаце* (1942), *Салаўі* (1942), *Слоў ня трэба шукаць* (1942), *Музыка* (1942-43), *Хараство* (1943), *3 камарынай песьняй* (1943), *Нашым паэтам* (1943), *Усёроўна* (1943).

У вершах Н. Арсенневай ваеннай пары не знойдзеш ранейшага апявання прыгажосці зямлі, сіняга неба, зорных ночаў, залатой восені. У яе тагачасных творах адбываецца „своеасаблівае ўзбройванне супраць вайны”¹¹. Таму і невыпадкова, што на яе паэтычнай карціне паўстаюць цяпер ноч, змрок, чорная сажа, грымоты, кроў, смерць, крыжы, жалоба, руіны, розпач, голад, боль, калецтва... Паэтэса карыстаецца такімі словамі-вобразамі як смутак, жах, гора, трывога, журба, туга, адзінота, разлука, чаканне... На гэты час перад яе вачыма і ў вершах ствараецца цалкам іншы, чым у даваенным зборніку *Пад сінім небам*, вобраз – катастрафічная вайна і ўсё тое, што прынесла яна чалавецтву:

Ўж тут рынулі чорнаю хмараю,
разьліліся чырвонаю плямай
дні інакшыя:
з жудзжай, з пажарамі,
з горкай мглою дымоў над палямі...
Сьмерць...
Руіны...
Крыжы і пажарышчы...
Роспач, голад,
калецтва, жалобы...
Аб прыгожасці тут не размарышыся! (118)

Дымы...
Пажары...
Посьвіст куляў, –
дай Бог, мінулася усё (18).

¹¹ Ibidem, с. 48.

Н. Арсенневай „лѣс даў можа болей як каму” (*Мой скарб*) – яна паэтэса, і ў сваіх творах яна не толькі можа апісваць рэаліі вайны, але і найперш падтрымліваць надзею на выратаванне, веру ў перамогу над ворагам і ўмацоўваць у змаганні за лепшае заўтра, за шчаслівую, бестурботную сонечную будучыню беларускага народа, ды ўрэшце за адраджэнне роднай Беларусі:

а ў сэрцах сумлевамi звоняць
надзея
і восень – удзвѣх.
Надзея на заўтра
бяз плачу,
на хлеб залаты на стале,
на тое, што будуць іначай
вясѣласьцяй сэрцы пылець,
што доля манiсты iзь сьмеху
парве,
і пакоцiцца ён
па краі сарэбраным рэхам
пад песняў дажынкавых тон (113).

Паэзія Н. Арсенневай таго часу перапоўнена і шматлікімі, зусім натуральнымі для такіх выпрабаванняў, экзiстэнцыяльнымі пытаннямі. Чым ёсць чалавек перад няўмольнай сілай абставiн? Што ад яго залежыць у сітуацыі, якая мацнейшая за яго фізічныя магчымасці? Ці чалавек неак саграшыў, а таму і заслугоўвае пакарання? Роздумы пра сэнс жыцця ў творах Н. Арсенневай выступаюць шматразова ў вершах *Жыві* (1942), *Пакуль жыцця* (1942), *А ўсё-ж будзем жыць* (1942), *Жыцьцё* (1944), *Проста ў вочы жыцьцю* (1943), *Варта жыць* (1943), *Перажытае* (1943). Але лірычная гераiня Арсенневай не займае пасіўнага становiшча, наадварот – актыўна заклікае да змагання з рэчаіснасцю, якая прыніжае чалавека, бо, як даказвае паэтэса, у кожным чалавеку дрэмле вялікая сіла, што можа дапамагчы яму з гонарам прайсці праз іспыты вайны, знайсці выйсце з сітуацыі, якая здаецца зусім безнадзейнай і безвыходнай:

Сяньня мы самі жыцьцём паланеем,
сяньня мы самі – надзея і сіла.
Сьмела ж наперад,
ня ў вырай прывольны,
як бы ні вабіў ён мѣдам і хлебам,

але па нашу ўпартую долю,
 птушку,
 што ўсё йшчэ
 лунае ў паднеб'і! (150)

Лёс не заўсёды ласкавы, ды і дарога жыцця бывае крутою, таму чалавеку неаднойчы прыходзіцца пераадольваць розныя цяжкасці, змірацца з турботамі, нават жахамі. Але, як і кажа Н. Арсеннева ў адным са сваіх вершаў, няма чаго праклінаць лёсу, але трэба з ім пагадзіцца, а нават можа і дзякаваць за тое, што прыйшлося жыць у такія важныя для чалавецтва часы, бо якраз „ты” можаш змяніць свет, нанова яго збудаваць, з усімі яго новымі каштоўнасцямі, ідэаламі:

Так,
 шчаслівы, хто йдзе праз жыццё
 ў дні вялікіх, як сьвет, пераменаў,
 раскідае старое шмацьцё,
 разьбівае зацесныя сыцены,
 не схіляе нідзе галавы,
 на глухіх раздарожжах ня стыне,
 не баіцца
 у мора крыві
 перажытыя праўды укiнуць! (114)

Аднак, зразумела, „вайну паэтэса ўспрымала як усёагульнае нялюдскае няшчасце, выразна па-жаночаму, з увогуле нетрадыцыйным для беларускай літаратуры арыстакратызмам, – заўважае Я. Чыквін. – У яе адносінах да поля вайны, змагання чуецца Яраслаўлін пачатак. Як і ў *Слове пра паход Ігаравы*, лірычная герайня Наталлі Арсенневай таксама чакае, у сваёй крэпасці, у сваім «не занятым» ворагамі доме, калі ж вернуцца жаўнеры-воі. Складае пра іх песні. Узбройвае маршамі. Плача ды моліцца за іхняе вяртанне жывымі. І верыць у тую недалёкую светлую будучыню”¹².

Гэтая ж вера ў жыццё, перамогу, вяртанне любых з вайны гучыць найвыразней у сэрцах самых далікатных істот – маладых жанчын, галоўных герайнь вершаў *Спарышы* (1941) і *Не заплачу болей* (1941). Ім таксама прыйшлося пераадольваць ваенную рэчаіснасць – жыць у самоце, няведаючы нічога пра лёс свайго любага. Успаміны мучаюць душу, але адначасова і ратуюць – бо ў іх яны зноў разам, зусім шчаслівыя. Але ўсё

¹² Ibidem, с. 49.

ж такі трэба глядзець на будучыню, на тую пару, якая мелася быць больш радаснай, больш чалавечнай, чым ваенны час, і тое робіць лірычная гераіня Арсенневай – марыць аб канцы вайны і яе асабістага няшчасця, верыць, што яе каханы ўсё ж жывы і неўзабаве вернецца дахаты, да жонкі, дзіцяці:

Эх, Васілёк,
мой хлапчына,
З кім ты начуеш і дзе?
У пыле сыпкім каляінаў,
Ў цвілым багавінні ў вадзе?
Выпіў ты ўжо
ці не выпіў
чарку да дна? (90)

Праўда, цёмнавокі мой Габрусь далёка,
[...]
але прычкаю зноў хлапца увесну,
як нальлюцца лозы залацістым сокам,
сэрцу стане цесна.
Ён увойдзе ў хату, вымытую бела
сонцам і вясною, чубам замяцеліць,
крыкне: „Гэй, дзяўчына, годзе стыньма стынуць,
глянь, ужо ж благое за высокім тынам,
ужо кроў ня пляміць ні душы, ні цела,
можна адпачынуць!” (89)

Сярод жаночых вобразаў у вершах Н. Арсенневай выступае не толькі жонка, але і маці, лёс якой таксама не быў ласкавым. Яна церпіць можа і больш, чым жанчына ў разлуцы са сваім каханым, бо яна страціла сваё дзіцё, якое нарадзіла і выхавала і для якога бачыла іншы лёс, чым ваеннае змаганне за Айчыну, якое неаднойчы можа каштаваць нават самага дарагога. І яна плача, але ведае, што трэба жыць надзеяй. Маці, успамінаючы першыя крокі свайго адзінага сыночка, як і тая жонка, верыць, што яе дзіцё, якое забрала ў яе вайна, не паддасца ёй і ацалее, вызваліцца і вернецца жывым ў родны матчын дом:

– Годзе ж плакаць, ну, дось – сягонья
ці мо заўтра, а прыйдзе сын.
Ён, напэўна, даўно ў палоне...
Годзе ж плакаць,
чакай вясны!
Гэтак кажуць табе суседзі,
гэтак ты запаўняеш дні... (91)

Глыбокія перажыванні ўласцівы арсеннеўскай маці – уласцівы і самой паэтэсе, бо і яна зведала самае найвялікшае мацярынскае гора – 22 чэрвеня 1943 г. ад міны, прызначанай немцам, у Мінскім гарадскім тэатры загінуў яе старэйшы сын – дваццацігадовы Яраслаў. Дзень, у які прыйшлося ёй развітацца назаўсёды з сынам, Арсеннева лічыла самым найгоршым і найцяжкім у сваім жыцці.

Наш Ярак, якога я так любіла, быў разарваны мінаю, падложанаю ў тэатры. Разам зь ім загінула шмат, шмат іншых. Немагчыма было, здаецца, перажыць гэтыя дні, а трэба было. І я сапраўды ня ведаю, каму я павінна дзякаваць за тую сілу, той дзіўны гарт, які даў мне ператрываць гэты час спакойна, – лёсу, Богу? Пахаваньне ахвяраў бальшавіцкага тэрору было ўрачыстае, ды я мала што памятаю. Памятаю толькі, што трунаў было 14. Памятаю, што сьвяціла сонца і што я плакала і плакалі ўсе вакол...¹³

– занатавала пазней у сваім аўтабіяграфічным нарысе паэтэса. Пагадзіцца маці са смерцю сына – немагчымая задача, можна аднак крыху залячыць рану ў сэрцы, суцішыць унутраны мацярынскі боль. І для Арсенневай такім лекам, ды спецыфічнай псіхатэрапіяй з’яўляецца хіба ж і верш *Успаміны* (1943), прысвечаны адышоўшаму ў вечнасць яе дарагому Яраславу:

Кажаш,
 быў хлопец адзінай удачай,
 хіба, тваёй у жыцці... ну й загінуў...
 Дзедка, паслухай –
 хто ж сяньня ня плача
 ці па бацькох, ці па сыне?
 [...]
 Дзедка,
 так будзе штогод...
 І астыне,
 хочаш ці не, – найдзічэйшая распач,
 і адцьвітуць пакрысе успаміны,
 як пуштацьвет, неўсыярэжна і проста... (105)

І калі „ўсюды цемра, усюды пажары ад бомбаў, пад нагамі ямы, нейкая злавесная цішыня...”, Арсеннева не паддаецца, бо як адзначыла ў аўтабіяграфічай нататцы: „такая ўжо ў мяне нейкая недарэчная натура: калі няма

¹³ Н. Арсеннева, *Аўтабіяграфічны нарыс...*, с. 175.

чаго, – я й баюся, і хістаюся, і капрыжу, але як здарыцца бяда, – усё як рукой адымае: і страх, і хістаньне, і сьлёзы, раблюся адважнай і дужай”¹⁴. І гэта адлюстроўваецца ў яе лірычных радках. У адрозненне ад значнай часткі людзей таго часу паэтэса, як адзначыў Мікола Мішчанчук, не маўчала, а смела і мужна дапамагала свайму беларускаму народу – адчуць сябе народам у тым жа злавесным крывавым месіве-бойні, устаць з каленяў, узняць галаву, паглядзець наперад – у светлую будучыню сваей нацыі, захавацца і выстаяць у барацьбе за выжыванне¹⁵. Арсеннева мае ў сябе агромную сілу жыцця, якую хоча перадаць і сваім суайчыннікам, дык голасна заклікае:

А ўсё ж будзем жыць!
 І ня так, „бабы з возу”,
 інакш –
 каб у сэрцах пылеліся лозы,
 і кроў бурбалела бярозавым сокам,
 і можна было б і на долю зацмокаць!
 Жыць так, каб далося нам выпіць із смагай
 і поўнаю чарай жыццёвую брагу,
 а выпіўшы –
 чаркаю вобземлю кінучь,
 каб рэха на сьвеце зьвінела з гадзіну
 на зайздрасць і злосць усялякім суседзям,
 што й сянняя йшчэ –
 нас тут ня ўмеюць угледзець! (111)

Гэты заклік выступае ў многіх тагачасных вершах паэтэсы. Хочацца тут пералічыць, прынамсі, некалькі: *А ўсё-ж будзем жыць* (1942), *Жыве Беларусь* (1942), *Хай грывіць* (1942), *У дажынкi* (1942). Але любоў да Радзімы выяўлялася ў Н. Арсенневай не толькі праз заклікі да барацьбы з ворагам, але, так як і ў многіх тагачасных пісьменнікаў, як напрыклад М. Танка ці П. Панчанкі, у напаміне, што самым каштоўным нацыянальным скарбам кожнага народа, беларускага таксама, з’яўляецца мова, бо „каб не мова, даўно б мы растаялі, расплыліся б імглою між чужых, збеглі ў вырай гусінаю стаяю... Але з мовай – і мы будзем жыць. Будзем жыць!”. Менавіта гэта і падкрэслівае Арсеннева ў сваіх паэтычных шэдэўрах:

¹⁴ Ibidem, с. 159.

¹⁵ М. Мішчанчук, *Між берагамі. Лёс і творчасць Наталлі Арсенневай*, [у:] *Культура і адукацыя беларускага замежжа*, Мінск 1993, [online] <<http://zbsb.org/node/7704>>.

Наша ж мова –
 цудоўная, сьпеўная,
 ўмее сьпелым калосьсем шумець,
 галасіць навальніцай улеўнаю,
 верасьнёваю медзьяй зьвінець.
 Мова наша – выкутая з золата –
 не йржавее,
 блішчыць,
 зігаціць.
 Гэта мова паэтаў і волатаў,
 скарб, які нас трымаў пры жыцьці (111).

Паплыло,
 зацьвіло,
 наліваецца,
 сьпее
 столькі слоў беларускіх –
 жывых каласоў!
 І зь іх кажнае – наша,
 ў кажным гарт і надзея,
 і драбочак душы – наша, нашае ўсё!
 [..]
 У палёх, узараных нарогамі танкаў,
 беларускага слова падбіраем жніво (112).

Звароты-заклікі Н. Арсенневай да суайчыннікаў, каб змагаліся з ворагам, верылі ў перамогу, вызваленне з нядолі ды помнілі аб каштоўнасці беларускай мовы, раскрываюць цалкам яе патрыятычныя пачуцці, якія найпаўней хіба выяўляюцца ў вершах *Песьня Каліноўцаў* (1941), *Жыве Беларусь* (1942), *Прысяга* (1943), *Краіне* (1941–1942), ды не сціхаюць ў пасляваенную пару – як у Нямеччыне, так і ў далёкай Амерыцы. Арсеннева была вымушана эміграваць, але ніколі не забывала сваю родную, так блізкую яе сэрцу Беларусь. У сваіх вершах неаднойчы адгукалася на самыя важныя для беларускага народа падзеі. Свае творы прысвяціла між іншым дню абвяшчэння незалежнасці Беларусі: *25 сакавік* (1950), *Ён граць ня сьціхне* (1964), ды Слуцкаму збройнаму чыну: *Раздзел На Слуцкія ўгодкі з вершамі Лістапад* (1947), *Мы йшлі* (1947), *Над паўстанцаю магілаю* (1952), *Вы пайшлі паміраць* (1956), *Ты не адна* (1960), ды *Косы* (1959–1960), *Сыны і маці* (1957).

Сапраўды, творчасць Наталлі Арсенневай ваеннага часу займае значнае месца ў яе літаратурнай спадчыне, а таксама ва ўсёй беларускай літаратуры.

Streszczenie

Poezja wojennego okresu Natalii Arsienniewej

Poezja okresu wojennego białoruskiej emigracyjnej poetki Natalii Arsienniewej zajmuje znaczące miejsce nie tylko w jej dorobku literackim, ale także w całej białoruskiej literaturze. Poezja ta jest jak dotąd najmniej zbadana w twórczej biografii poetki. W okresie wojennym Natalia Arsienniewa odchodzi od charakterystycznego dla niej poetyzowania przyrody i całą swoją uwagę skupia na opisie otaczających ją tragicznych wojennych realiów dnia codziennego. W jej wierszach tego czasu dominują tzw. wiersze-wezwania do rodaków, wiersze-apostrofy do Ojczyzny, jak również rozmyślenia dotyczące ludzkiej egzystencji, w tym losu poety. Swoistym poetyckim podsumowaniem tego okresu jest zbiór wierszy *Siahonnia* wydany w 1944 r. w Mińsku.

Summary

The wartime poetry of Natalia Arsienniewa

The wartime poetry of Belarussian emigre poet Natalia Arsienniewa has a significant place not only in her literary output, but also in the whole Belarussian literature. This type of work is the least explored in artistic biography of the poet. During the war, Natalia Arsienniewa departs from poetising nature typical for the pre-war period. At that time she focuses all her attention on the description of war surrounding the tragic realities of everyday life. Then in her poems dominate so-called: poems-calls to compatriots, poems-apostrophes to Homeland, as well as reflections about human existence, including the fate of the poet. A kind of poetic summary of this period is a collection of poems *Siahonnia*, released in 1944 in Minsk.

Key words: war period art, poems-calls, poems-apostrophes, patriotism, existence, the role of poetry.